

Over dit boek

‘Een verhalenverteller als Erik Heijdelberg wil je aan je keukentafel. Hij is een wereldreiziger, een avonturier, een bevlogen idealist in de zorg. Zijn verhalen voeren van de polder van zijn grootvader, door talloze hooggebergten en conflictgebieden, naar de straten van Amsterdam. Maar ze gaan allemaal over solidariteit. Die dreigen we als samenleving altijd te verliezen, zo laat hij met veel historisch besef zien; maar we kunnen het tij ook keren. Zijn boek is een gelaagd en poëtisch pleidooi voor de rommelige praktijk van het samenwerken, zoals ook mieren, bijen, Zwitserse horlogemakers en Siberische eenden dat doen.’

Nina Polak, schrijver en redacteur bij *De Correspondent*

‘Afhankelijkheid wordt vaak ten onrechte gezien als een vorm van onvrijheid. Erik Heijdelberg laat met talloze voorbeelden zien dat verbondenheid met anderen ons juist veel meer mogelijkheden geeft en ons dus juist vrijer maakt. In een collegeserie die we onlangs samen gaven over de waarde van afhankelijkheid waren de deelnemers en ik onder de indruk van Eriks kennis en ervaring met betrekking tot zoveel soorten coöperatieve praktijken in Nederland en veel andere landen. Nu het boek af is, lees ik nog weer een heleboel meer vormen daarvan, maar allemaal met dezelfde aanstekelijk werkende rode draad.’

Nico Koning, auteur van *Vreedzaam vechten* (met Hans Achterhuis) en *De waarde van woede, over opstandigheid en rechtvaardigheid*

‘Gedreven door een mengsel van idealisme, moralisme en pragmatisme laat Erik Heijdelberg zien hoe het bouwen van publieke voorzieningen in de zorg werkt, ver weg in de wereld en hier dichtbij. Niet eromheen lopen, maar eropaf. Praktische oplossingen bewerkstelligen. Vanuit de alledaagse worsteling wordt zo de kracht zichtbaar van het verantwoordelijkheid nemen voor wederzijdse afhankelijkheid. Dit boek is het inspirerende verhaal van een levenslange trektocht.’

Wibo Koole, politicoloog, essayist en auteur van *Mindful leiderschap voor teams en organisaties*

Zorg voor elkaar

Zorg voor elkaar

**De kracht van wederzijdse hulp
in tijden van wantrouwen**

Erik Heijdelberg

Warden Press

ISBN:

Paperback: 978-94-93202-42-9

E-book: 978-94-93202-43-6

NUR: 740

Vormgeving omslag en binnenwerk: Bert Holtkamp, Groningen

Foto omslag: Peter Adams / © Adobe Stock

© Copyright 2025 Erik Heijdelberg

Dit is een uitgave van Warden Press, Leiden.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door printouts, kopieën, of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

wardenpress.com

Inhoudsopgave

Voorwoord door Hans Achterhuis	9
Woord vooraf	11
1 Inleiding: voortborduren op Kropotkin	15
2 Het geitenpinmoment: zelfontwikkeling en de afspraken met de ander	27
3 De verdwijning van de 'vriend van het huis'	43
4 Jemen: twee moorden en een aardappelkanon	55
5 Jamaica: boxing bread out of mouths	67
6 Peru: de kloof	81
7 Afghanistan: de wortels van het publiek belang	91
8 Filippijnen: de taal van het geweld	101
9 Dwang voor de 'goede' zaak	121
10 Pieter Baan: het kijk- en luistercentrum	139
11 De Schrik: een handje van William	157
12 Coöperatie: aardappelen, brood, medicijnen!	167
13 Slotwoord: sleutelen aan de 'meenten van onze tijd'	179
Dankwoord	187
Over de auteur	189
Eindnoten	191

Voorwoord

Voor mij is Eriks *Zorg voor elkaar*, juist in de huidige tijd van wantrouwen, niet alleen een feest der herkenning, maar ook ronduit een cadeau. Ik vermoed dat dit laatste voor veel lezers het geval zal zijn, zij het om andere redenen. Maar laat ik het eerst maar over mijzelf hebben. Ik ervaar dit boek als een cadeau, omdat het een reflectie is op lange jaren van zoeken naar antwoorden op vragen die Erik en ik ons tientallen jaren geleden begonnen te stellen.

In de lange jaren zestig van de vorige eeuw vormde zich rondom mijn filosofie-onderwijs een groep studenten die meedachten met mijn pogingen om filosofen als Illich en Foucault in ons land te introduceren. Ook na hun afstuderen bleven wij elkaar zien in wat ondertussen een vriendengroep was geworden. Erik was een van hen. Wij bleven gezamenlijk lezen en studeren. Een van onze hoofdvragen betrof de manier waarop allerlei projecten en initiatieven van burgers om elkaar te ondersteunen vaak door bureaucratische en professionele krachten werden overgenomen. Ondanks alle goede bedoelingen hierbij, pakte dit meestal niet goed uit voor de betrokkenen. Wat ging er mis met onze idealen over wederzijdse hulp? Hoe konden we die beter vormgeven?

Eriks boek is voor mij een cadeau omdat hij hier niet in de eerste plaats theoretisch over nadenkt, maar de praktijk laat spreken. Hij doet dat door treffend en beeldend verhalen te vertellen over de talloze samenwerkingsprojecten waarbij hij in Nederland en de rest van de wereld betrokken was. Daarom is het ook een cadeau voor zijn lezers. Want hij heeft gelijk met

zijn ondertitel: wij leven in een tijd waarin veel democratisch vertrouwen verloren is gegaan. Zijn verhalen laten zien dat dit teruggewonnen kan worden, dat er een tegenwicht geboden kan worden. Dat doet hij niet door uitsluitend successen te beschrijven. Soms kunnen projecten mislukken, maar ook dan blijken we er veel van te kunnen leren. Bescheidenheid, bereidheid tot luisteren en vertrouwen kunnen nieuwe richtingen wijzen.

Onze werk- en leesgroep formuleerde de algemene vragen waar het hier over gaat, vaak als een spanning tussen autonomie en heteronomie, tussen gezamenlijke zelfredzaamheid en professionele ondersteuning. Erik laat in dit boek zien dat die spanning nog steeds bestaat, maar dat er, al naar gelang de situatie, verschillende antwoorden op kunnen worden gegeven. Hij schrijft niet voor, zoals zovelen tegenwoordig, wat we zouden moeten doen, maar laat zien wat we kunnen doen. En dat blijkt best veel te zijn.

Hans Achterhuis

April 2025

Woord vooraf

Dit boek heb ik tijdens mijn loopbaan altijd al willen schrijven, omdat ik het gevoel had dat veel van mijn ervaringen in de opbouw van gezondheidszorg in zowel Nederland als internationaal een belangrijke gemeenschappelijke rode draad kennen: eigenaarschap van voorzieningen door patiënten, wijkbewoners, burgers en het belang van het feit dat bestuurders van voorzieningen direct aan de bevolking verantwoording afleggen. De eerste jaren van mijn loopbaan werkte ik in de eerstelijnsgezondheidszorg in Nederland en was ik betrokken bij de oprichting van veel gezondheidscentra, vaak vanuit het perspectief van patiënten en buurtbewoners. In heel veel landen in Afrika, Azië, Latijns-Amerika en het Midden-Oosten waar ik bij soortgelijke programma's betrokken raakte, merkte ik dat ook daar participatie en eigenaarschap de sleutel zijn tot goed functionerende zorg die uitgaat van de behoeften van de bevolking. Later werkte ik in de forensische zorg en de jeugdbescherming in Nederland, en ondervond ik dat het ontbreken van onderling vertrouwen en betrokkenheid tussen die voorzieningen en patiënten, cliënten en de bevolking daar een groot probleem vormt. Zonder participatie gaat het kennelijk niet. Bij het opmaken van de balans van al die ervaringen bleek ook vaak dat voorzieningen waarin behoeften van de bevolking en hun participatie leidend zijn, bijdragen aan maatschappelijke ontwikkeling en de sociale vrede, en in veel landen ook een kracht zijn om conflict en soms geweld te af te wenden.

Ik heb gedurende mijn loopbaan in de vorm van pamfletten, artikelen en lezingen vaak aandacht gevraagd voor die kracht van participatie door burgers. Daarbij was ik gefascineerd door het feit dat in tal van totaal verschillende landen en situaties, ook als er sprake was van strijd, conflict, schaarste, wantrouwen en gebrek, wederzijdse hulp en betrokkenheid steeds weer zichtbaar werden. Allerlei vormen van coöperatieve organisatie en samenwerking komen voor, op allerlei schaal. En dat zijn krachtige en hoopgevendende signalen voor wie vormgeeft aan zorg en participatie van burgers. Daarom is mijn verhaal niet in de eerste plaats bedoeld als terugblik, maar als een vooruitblik naar nieuwe vormen van wederzijdse hulp die voortbouwen op historische en praktische voorbeelden. Vormen die durven uit te gaan van onderlinge afhankelijkheid in de zorg voor elkaar. Ik denk dat daarbij oplossingen kunnen worden gevonden die bijdragen aan betere zorg en hulpverlening, en meer regie en eigenaarschap voor burgers, patiënten en cliënten.

In dit boek volg ik in grote lijnen het verhaal van mijn loopbaan in de gezondheidszorg in Nederland en in een groot aantal landen waar opbouw van zorg en heftige conflicten samengingen. Ik verbind dat verhaal met geschiedenissen van onderlinge hulp en coöperatie, van de wederzijdse hulp van Peter Kropotkin tot de verhalen over nieuwe meenten van Hans Achterhuis. Zo ontstaan wellicht verbanden en nieuwe wegen, die juist voor deze tijd van belang kunnen zijn.

Wat ik op veel plaatsen in velerlei vorm ervoer was dat:

- je in een samenleving of gemeenschap de ander kunt bereiken in samenwerking en wederzijdse hulp;
- voorzieningen die gebaseerd zijn op wederzijdse hulp, samenwerking en gedeeld eigenaarschap, conflicten in een samenleving helpen oplossen en geweld afwenden;

- er in de geschiedenis van coöperaties en verenigingen waardevol materiaal is om in de vertrouwenscrisis tussen burger, overheid en een bureaucratisch zorgsysteem nieuwe wegen in te slaan, op basis van meer betrokkenheid en verantwoordelijkheid;
- om de ander te bereiken het besef van je eigen verantwoordelijkheid en bewustzijn van je waarden en normen daarin, essentieel zijn.

Door deze gedachten en praktijken te volgen ontstaat voor veel zorg en ingrijpende maatschappelijke afspraken op dat gebied, een nieuwe balans: kleinschaliger, gevoeliger voor wat wederzijdse hulp voor mensen kan betekenen, een hoopvolle kracht tegen overvloedige bureaucratie.

1 Inleiding: voortborduren op Kropotkin

Tijdens de februaristormen van 1916 klimt mijn grootvader iedere dag op het dak van de openbare lagere school en kijkt hij naar het oprukkende water dat zijn polder, de Wijdewormer, bedreigt. Hij ziet vanaf het dak van de school wat er gebeurt als je de dijken niet goed onderhoudt en komt in actie voor zijn gemeenschap, en levert kritiek op het waterschap. Al jaren strijdt hij voor betere dijken en meer samenwerking van de polderbewoners. In een cruciale stormnacht waarin de dijken op doorbreken staan, brengt hij zandzakken rond en weet hij met anderen het tij te keren.

In mijn familie duikt dit overgeleverde verhaal steeds weer op als het gaat om verantwoordelijkheid nemen met anderen, door je te verbinden en samen te werken. Het verhaal van mijn opa – een rode draad in mijn eigen verhaal – is deel van een lange geschiedenis van wederzijdse hulp in vele vormen, van coöperaties en waterschappen tot liefdadige verenigingen en onderling beheer van verzekeringen en voorzieningen. Die veelzijdige geschiedenis van wederzijdse hulp kan ons misschien helpen om te beslissen wat we kunnen doen om in deze tijd vertrouwen van burgers onderling en van burgers in de staat en in de instituties te herstellen. Met dat doel voeg ik mijn eigen verhaal over samenwerken en wederzijdse hulp aan deze geschiedenis toe. Dat doe ik aan de hand van verschillende ervaringen in de Nederlandse zorg en welzijn, in de opbouw van gezondheids-

zorg in een groot aantal landen, veelal na en tijdens conflicten, en in conflictueuze werkgebieden in Nederland als de tbs en de jeugdbescherming.

Onderlinge samenwerking

In de geschiedenis van onderlinge samenwerking kun je niet heen om het werk van de Russische zoöloog en filosoof Peter Kropotkin (1842-1921), die in zijn analyses verrassende verbanden legt. Mieren, bijen, valken, Zwitserse horlogemakers en Siberische eenden zijn stuk voor stuk wezens die in de ogen van Kropotkin inspirerende voorbeelden bieden van samenwerking en wederzijdse hulp. Mieren en bijen delen voedsel en zorgen als bewaker of verkenner voor de veiligheid van de soort, stelt Kropotkin vast. Het zijn ‘gezellige’ (lees: ‘gezelschappige’) dieren van wie het leven en voortbestaan afhangen van gezamenlijke arbeid. Strijd en diefstal komen bij bijen en marmotten bijvoorbeeld alleen voor in gevangenschap of bij enorm gebrek of grote overvloed. Antisociale elementen zijn er dus in de ogen van Kropotkin ook wel, maar die kunnen uiteindelijk niet op tegen de ‘voordelen van de solidariteit’.¹ Eind negentiende eeuw reist Kropotkin als natuuronderzoeker door Siberië en als antropoloog door de Zwitserse Jura. Hij komt daar tot het inzicht dat onderlinge hulp een bepalende factor is in het overleven van planten en dieren, en zeker ook van de mens. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de strijdbare gilden van horlogemakers in de Jura. Niet competitie en strijd, maar ‘wederzijdse hulp’ en samenwerking zijn volgens Kropotkin de krachten die universeel de toekomst en de kwaliteit van het menselijk samenleven bepalen.

In 1902 publiceert Kropotkin het baanbrekende werk *Mutual Aid*,² dat al snel daarna in het Nederlands verschijnt als *Wederzijdse hulp, een factor in de evolutie*. Sindsdien heeft het boek wereldwijd tienduizenden samenwerkingsverbanden, verenigin-

gen, coöperaties en initiatieven geïnspireerd. De rode draad in het werk van Kropotkin is denken vanuit gemeenschappen van kleinschalige, lokale groepen; hij is kritisch over een te grote rol van een centrale overheid. Bij herlezing treft die analyse als nog steeds heel relevant en modern. Die nadruk op gemeenschappen dicht bij de leefomgeving van mensen kan juist in onze tijd zijn waarde hebben. De centraal georganiseerde ‘verzorgingsstaat’ met zijn uitkeringen, toeslagen en voorzieningen is immers lang niet altijd effectief en kent voor burgers en verzekerden problemen als het gaat om draagvlak, vertrouwen en een gevoel van eigenaarschap. De verleiding van een grootschalige, bureaucratistische regeling van ‘administratieve solidariteit’ lijkt een goede oplossing, maar verkeert gemakkelijk in haar tegendeel. Het besef van wederzijdse afhankelijkheid en het zelf ‘handelen’ in solidariteit met de ander verdwijnt zo; in de plaats daarvan komen kiezen voor eigenbelang, wantrouwen naar elkaar en afhankelijkheid van een onpersoonlijk bureaucratisch systeem.

Nu het vertrouwen van veel burgers in de verzorgingsstaat en zijn voorzieningen onder druk staat, is Kropotkin een waardevolle gids als we op zoek willen naar herstel en vernieuwing van het besef van wederzijdse afhankelijkheid. Een gids die de blik richt op hoe wederzijdse hulp wantrouwen en de dreiging van geweld kan afwenden, en steun en vertrouwen kan helpen opbouwen. Kropotkin laat zien dat er waarden en acties zijn waardoor je de ander kunt bereiken met samenwerking en wederzijdse hulp. Kropotkin, afkomstig uit de Russische adel, is al jong getroffen door de armoede en onrechtvaardige behandeling van de lijfeigenen op het land van zijn vader. Hij weet aan de invloed van zijn autoritaire vader te ontkomen en bestudeert als zoöloog in Siberië de verbazingwekkende samenwerkingsvormen in de natuur, tussen dieren en tussen mensen. Hij ziet daarin een scherp contrast met zijn eigen autoritaire opvoeding en de gewelddadige machtsuitoefening van de tsaar. Kropotkin zet zijn eigen ervaringen, waarnemingen en emoties aan het werk en laat

in zijn levensgeschiedenis scherp zien dat in die persoonlijke ervaringen de sleutel ligt om je te kunnen verplaatsen in de ander.

Randen en raakvlakken

Mijn ervaringen op de randen en raakvlakken van *public health*³ en maatschappelijk opbouwwerk in Nederland en in een groot aantal andere landen, sluiten daarop aan. De eigen persoonlijke ervaring speelt ook bij mij een rol als een manier om je in de ander te verplaatsen. In mijn beleving draait het in maatschappelijke voorzieningen steeds om participatie, zeggenschap en verantwoordelijkheid voor elkaar. Deze nadruk is niet per se de makkelijkste weg, en is een proces waarin gewikt, gewogen, en soms conflictueus samen beschikt en beheerd wordt.

Het uitgangspunt van participatie, zeggenschap en verantwoordelijkheid voor elkaar, richt de blik op geschiedenissen van coöperatie, vereniging, associatie, onderlinge waarborg, fondsen en genootschappen, de vorming van 'schappen' (van oudsher bijvoorbeeld de waterschappen, of meer recent zorgschappen) in allerlei varianten.

Die praktijken, zowel historisch als actueel, lijken bruikbaar om in deze tijd meer ruimte te scheppen voor wederzijdse hulp en samenwerking. Juist op plaatsen en rond voorzieningen waar we sterk afhankelijk van elkaar zijn: het beheer van collectieve instellingen en voorzieningen, maatschappelijke afspraken rond het afwenden van conflict en gevaar, het versterken van kleinschalige samenwerking waarbij eigenaarschap van betrokkenen of leden voorop staat. Een belangrijke vraag is natuurlijk onder welke voorwaarden deze geschiedenissen en ervaringen van wederzijdse hulp en coöperatie in onze tijd zeggingskracht hebben en mensen kunnen inspireren. Zijn deze verhalen echt de moeite waard en kunnen ze helpen om hedendaagse vraagstukken beter

en duurzamer op te lossen? Wat is daarvoor nodig, wat (is) mislukt, wat kan er beter?

Voortborduren op Kropotkin

Voor een antwoord op die vragen borduur ik allereerst voort op Kropotkin. Hij wordt vaak beschouwd als een van de grondleggers en voorvechters van het anarchisme in de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw. Hij is een van de grondleggers van het anarcho-communisme dat zich fel verzet tegen de bolsjewieken vanwege de nadruk die zij leggen op een autoritaire, alomvattende communistische staat. Bij Kropotkin moet je niet denken aan een bommengooier met een volle baard, het klassieke beeld van de anarchist, maar meer aan een tegenstander van de staat. Kropotkin wil die bedillende, autoritaire en centralistische staat vervangen door een federatie van communes. In het Europa van zijn tijd volgt Kropotkin de revolutionaire strijd van gemeenschappen en arbeiders, maar is hij tegelijkertijd een toonaangevend intellectueel en zoöloog. Dat laatste uit zich onder meer in debat met Thomas Huxley die, in zijn weergave van Darwin, stelt⁴ dat in de natuur voornamelijk onderlinge strijd bestaat tussen soortgenoten in de vorm van gewelddadige gevechten en concurrentiestrijd om de bestaansmiddelen. Precies het tegenovergestelde van het mensbeeld van Kropotkin.

Kropotkin gebruikt in zijn uiteenzetting tegen de staat het begrip ‘commune’ in de betekenis van een vereniging waarin mensen vrijwillig samenwerken. Als zoöloog en bioloog is Kropotkin in het debat rond Darwins evolutietheorie, dat in die tijd hevig woedt, gefascineerd door de kracht van samenwerking op alle niveaus in de natuur. Kropotkin verzet zich tegen de in zijn ogen eenzijdige nadruk in dat debat op de strijd tussen de soorten, en stelt daar ‘overleving door samenwerking’ tegenover. Kropotkin

stelt dat er in mensen een natuurlijke geneigdheid tot empathie en begrip voor de ander bestaat. Daarmee ligt volgens Kropotkin in het menselijk handelen altijd de mogelijkheid en de kracht van altruïsme, het handelen in het belang van de ander, besloten. Waar komt dit inzicht bij Kropotkin vandaan?

Kropotkin gaat op jonge leeftijd als officier naar Siberië. Daar bestudeert hij de planten, dieren en mensen die er onder de meest onbarmhartige en extreme omstandigheden overleven. Hij is verrast door de veerkracht en intelligentie van de samenwerking tussen hen. Kropotkin schetst een vele eeuwen omspannende geschiedenis van onderlinge hulp. Hij begint bij wederzijdse hulp tussen stenen, grassen en bomen, die door vooraanstaande zoölogen in zijn tijd wordt aangehaald als formerend voor de natuur. Vanuit de kenmerken van wederzijdse hulp komt Kropotkin uit bij de dieren, de middeleeuwse mens en ten slotte bij de moderne mens. Het gedrag van mieren en bijen wordt uitgebreid beschreven en werpt licht op de wederzijdse hulp die soortgenoten uit hetzelfde nest elkaar betonen. Daar zie je al de contouren van de communes waarin volgens Kropotkin de mens elkaar voorziet van wederzijdse hulp. Hij komt aan met voorbeelden van gilden, vakbonden, dorpsgemeenschappen. Kropotkin verzet zich zoals gezegd tegen een centralistische bureaucratie vanuit de staat, want die zou nou juist de onderlinge hulp ondermijnen en mensen het zicht op elkaar benemen.

In 1859 was *The Origin of Species* van Charles Darwin verschenen. Daarin staat de strijd om het bestaan centraal, maar volgens Kropotkin wordt het debat naar aanleiding van Darwin getekend door een enorm misverstand. Het voortbestaan van de soort, van mens, plant of dier, wordt niet in de eerste plaats bepaald door strijd en overwinning, maar door medegevoel en samenwerking.⁵ Kropotkin stelt dat Darwin zelf de nadruk nooit zo op strijd heeft willen leggen, maar dat zijn gedachtengoed is gekaapt door schrijvers als de bioloog Thomas Huxley. Kropotkin gaat, anders dan Huxley en zijn geestverwanten, uit van een

balans tussen en binnen de soorten (mensen, dieren en planten), en niet van het eenrichtingsverkeer van overlevingsgeweld.

Ik zal het gedachtengoed van Kropotkin toepassen op een ander terrein dan dat van de zoölogie, de dorpsgemeenschappen en de gilden, namelijk op dat van de moderne maatschappelijke voorzieningen. Ik ga vanuit dit gedachtengoed op zoek naar een nieuwe balans tussen strijd en wedijver enerzijds en wederzijdse hulp en samenwerking tussen burgers onderling anderzijds. Wat dan in beeld komt zijn de grondslagen van onze verzorgingsstaat, als beschermend vangnet door samenwerking en opbouw van vertrouwen in omstandigheden van conflict en geweld. De verzorgingsstaat is het stelsel van voorzieningen op het gebied van gezondheidszorg, inkomen, sociale zekerheid, onderwijs en huisvesting dat in anderhalve eeuw tot stand is gebracht. Dit stelsel is mede gevormd vanuit het werk van coöperaties, liefdadigheid en verenigingsleven en verder ontwikkeld onder de grote invloed van de staat, doortastende stadsbesturen, vakbonden en andere belangenorganisaties.

Mijn veronderstelling, gevoed door vele voorbeelden en ervaringen, is dat samenwerking en verbinding, hoe pril en wankel ook, steeds ook onderling vertrouwen en samenhang scheppen en daarmee conflict en geweld in de samenleving kunnen afwenden. En dat de ruimte daarvoor altijd ergens te vinden is. Dat is wat Kropotkin benoemt als de natuurwet van menselijke solidariteit die de grondslag is van het menselijk samenleven: ‘... deze natuurwet (is...) een “onbewuste erkenning” van de kracht die voor ieder mens gelegen is in het beoefenen van wederzijdse hulp; van de nauwe afhankelijkheid van ieders geluk van het geluk van allen; van het gevoel van rechtvaardigheid of billijkheid, waardoor ieder individu gebracht wordt tot het begrip dat ieder ander individu gelijke rechten heeft als hij zelf...’⁶

Een besef van onderlinge afhankelijkheid helpt om elkaar niet te bestrijden en te benadelen voor eigen gewin. Voor dat besef van

onderlinge afhankelijkheid is het nodig kennis van jezelf en van je eigen waarden te hebben, en inzicht in de samenleving zoals die gevormd is. De vraag is wat mensen ertoe aanzet om voor elkaar in beweging te komen, en wat onze gezamenlijke geschiedenis daarin is. De polder, waar het verhaal van mijn grootvader zich afspeelt, is zo'n voorbeeld van een historische bedding, die de waarden en oordeelsvorming van de Nederlandse samenleving heeft meebepaald. De polder staat voor grote gezamenlijke inzet, precieze afspraken, totale onderlinge afhankelijkheid en de noodzaak elkaar in samenspraak aan de gemaakte afspraken te houden.

Het denken van Kropotkin en het 'polderen' van mijn grootvader hebben in het Nederland van nu en ook in andere Europese landen van oudsher grote relevantie behouden. Juist nu de waarde van onderlinge afhankelijkheid binnen zorg en welzijn en collectieve voorzieningen in de afgelopen decennia op veel plaatsen onder druk is komen te staan.

De onlangs overleden historicus Mathieu Segers beschreef in 2021 hoe in Nederland gaandeweg een klimaat ontstaan is van grote zelfzuchtigheid, ongevoeligheid voor de ander en een overheersend gevoel van de eigen superioriteit. Dat sentiment leidt volgens Segers tot een ontkenning van het feit dat onze samenleving gebouwd is op onderlinge afhankelijkheid en op afhankelijkheid van de buitenwereld.⁷ Segers spreekt van een samenleving die zich nu vooral richt op het verhelpen van negatieve 'gevolgen' van een bepaalde omgang met elkaar, in een soort continue staat van crisisbeheer. Segers geeft de kindertoeslagaffaire als een voorbeeld van het bestrijden van gevolgen zonder de oorzaken van wantrouwen en uitsluiting aan te pakken.

Met het verlies van besef van onderlinge afhankelijkheid dat ook Segers beschrijft, is tegelijkertijd ook de historische trots op de polder als fiere arena van wederzijdse afhankelijkheid, zoals

mijn grootvader die beleefde, verzwakt. In die trots stond de historische, gezamenlijke heroïsche overwinning op de zee en het water door bemalingen en droogleggingen centraal. Maar daar was ook sprake van het elkaar aanspreken op verantwoordelijkheden en verplichtingen. Het beheer van de polder was een web van onderlinge afhankelijkheid, gezamenlijke inzet en verplichtende afspraken. Maar geleidelijk aan heeft het samenwerken zoals dat noodzakelijk was in de polder, een negatieve bijklank gekregen. Met het vreemde, bijna smalende werkwoord ‘polderen’ dat de laatste jaren ingeburgerd is geraakt, benadrukken we tegenwoordig vooral dat er ‘te veel gepolderd’ wordt, waarmee bedoeld wordt dat we te veel praten, dat er veel te veel gezocht wordt naar compromissen en dat er (te) veel begrip voor de ander getoond wordt. Er lijkt daarmee een kwalijke lucht om het polderen heen te hangen van niet duidelijk en zakelijk genoeg zijn, eindeloos het compromis zoeken en keuzen uitstellen. Maar zijn we met het verlies van de positieve aspecten van ‘polderen’ niet ook in toenemende mate het besef van onderlinge afhankelijkheid aan het kwijtraken? Het is de hoogste tijd om, voortbordurend op het denken van Kropotkin, de waarde van onderlinge afhankelijkheid en wederzijdse hulp opnieuw te ontdekken. Met dank aan de studie van planten, dieren en insecten zijn ook in het menselijk samenleven zoals Kropotkin dat beschrijft, de onderlinge afhankelijkheid en het besef daarvan zichtbaar en belangrijk.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2, ‘Het Geitenpinmoment’, ga ik in op hoe het denken van Kropotkin doorwerkt in het moderne debat en in de organisaties die zich bezighouden met maatschappelijke opbouw, zorg en welzijn. Op een individueel niveau gaat dat over zelfontwikkeling en de afspraken met de ander. Belangrijk is daarbij de

rol van de persoonlijke ervaring en het zoeken naar geborgenheid als basis voor gemeenschapszin en altruïsme.

Daarna ga ik in hoofdstuk 3, 'De verdwijning van de 'vriend van het huis'', in op onderdelen van de geschiedenis van het maatschappelijk werk in Nederland, hoe eigenaarschap en participatie daarin een rol spelen en hoe geborgenheid en gemeenschapszin verdwijnen in een proces van professionalisering en bureaucratisering.

Vervolgens neem ik je in de hoofdstukken 4 tot en met 6 mee op werkreizen op het gebied van public health in Jemen, Jamaica en Peru. Daarbij komen steeds aspecten van conflict, opbouw van voorzieningen en eigenaarschap aan de orde. Tegenover geweld staan vaak gemeenschapszin en participatie, en daar kun je hoop uit putten.

Ik zet mijn reis voort in de twee opvolgende hoofdstukken 7, 'Afghanistan: de wortels van het publiek belang' en 8, 'Filipijnen: de taal van het geweld'. Daarin belicht ik, geïnspireerd door het verhaal van mijn grootvader en zijn polder, en met een tussenstop in Noord-Italië, het verhaal van geweld, opbouw van zorg en de contradicties van gemeenschapszin en het afwenden van gevaar in Afghanistan en de Filipijnen.

In hoofdstuk 9, 'Dwang voor de "goede" zaak', sta ik stil bij het vermogen van wederzijdse hulp om geweld af te wenden en te vervangen door maatschappelijke afspraken. Die afspraken vragen uiteindelijk ook om handhaving, eventueel door dwang: het 'goede geweld' voor de gemene zaak.

Ik vervolg mijn reis met mijn werk in het Pieter Baan Centrum en de forensische zorg en de jeugdbescherming. In de hoofdstukken 10, 'Pieter Baan: het kijk en luistercentrum' en 11, 'De Schrik: een handje van William' geef ik aan hoe er in de praktijk van de tbs en van de jeugdbescherming kansen bestaan om door herstel van vertrouwen belangrijke maatschappelijke afspraken te behouden en te versterken, in het licht van wederzijdse hulp en afhankelijkheid.

Voorafgaand aan de conclusies en voorstellen voor concrete vernieuwing in mijn slothoofdstuk, maak ik in hoofdstuk 12, ‘Coöperatie: aardappelen, brood, medicijnen!’, de sprong terug naar de Nederlandse geschiedenis van zorg en welzijn door lessen te putten uit een beknopte geschiedenis van coöperatie en samenwerking in de zorg. Daarmee ben ik terug bij het begin van mijn loopbaan, toen ik werkte aan vernieuwing van eerstelijnszorg voor een aantal coöperatieve ziekenfondsen. Dit hoofdstuk bevat bouwstenen voor vernieuwing van participatie, eigenaarschap en wederzijdse hulp

In het slothoofdstuk 13, ‘Sleutelen aan de “meenten van onze tijd”’, sta ik stil bij de overeenkomsten, lessen en uitdagingen waar ik tijdens mijn reis op ben gestuit. Onderling vertrouwen en afspraken over de zorg voor de ander vormen de kern van een betoog dat zoekt naar nieuwe waarden en praktijkvoorbeelden om, geïnspireerd door Kropotkin, de waarde van afhankelijkheid en wederzijdse hulp te herstellen.